



Fürû-ı Fıkıhtaki Örnekleri ve Yansımalarıyla Fıkıh Usûlünde Rüşd Kavramı

Hasan ŞAHİN¹

Öz

Rüşd, kişinin akli ve fikri gelişimini ifade eder. Dinî mükellefiyet için kişinin reşid olması gerekir. Fukahânın çoğunluğu akıllı ve ergen olmayı rüşd için yeterli bulmamış kişinin reşid sayılması için rüşdünü ispat eden davranışlar sergilemesini gerekli görmüştür. İbn Hazm gibi bazı fakihler ise akıllı ergen kişiyi reşid saymış böylece rüşd vasfını bunlardan ayrı bir kavram olarak düşünmemiştir. Klasik fıkıh usulü eserlerinde genel olarak müstakil bir başlık olarak yer almasa da rüşd, hüküm konusunda mahkûm-ı aleyh başlığı altında ehliyet ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Fıkıhta genelde malı korumak konusunda akla ve ticari kurallara uygun davranmak şeklinde tanımlansa da rüşdün ibadetler, nikâh, talak, ticari konular, borçlar, hibe hatta ceza hukuku ile ilgili birçok hususta etkisi vardır. Bu çalışmamız usul çerçevesinde sınırlandırılmış ve fıkıh usûlünde rüşdün tanımı, önemi, yaş sınırı ve ilgili olduğu konu ve kavramlara fürû-ı fıkıhtaki görünümleriyle birlikte yer verilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında konunun önemi, amacı ve kapsamına yer verilmiştir. Rüşdün genel tanımı başlığında tüm İslâmî ilimler açısından genel bir tanım yapılmış, fikhî tanımında ise fıkıh usulü merkezli tanımlara yer verilmiştir. Rüşd yaşı başlığında ise bu konuda fukahânın farklı değerlendirmeleri gerekçeleriyle birlikte ele alınmıştır. Fıkıh usûlünde rüşdün ilişkili olduğu kavramlar başlığında akıl, bulûğ, ehliyet, sefeh ve hacr konuları ele alınmış ve bu kavramların rüşd ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Fıkıh usûlünde rüşdün ilişkili olduğu konular başlığında da mükellef tutulma ve mükellefiyet şartları açısından rüşd konusu ele alınmıştır. Sonuç kısmında fakihlerin rüşd konusuna yaklaşımları hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ve bazı tercihlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Fürû Fıkıh, Rüşd, Ehliyet, Akıl, Bulûğ, Sefeh, Hacr.

ŞAHİN, H. (2023). Fürû-ı Fıkıhtaki Örnekleri ve Yansımalarıyla Fıkıh Usûlünde Rüşd Kavramı. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2799-2816. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1340303>

Geliş Tarihi	09.08.2023
Kabul Tarihi	29.11.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	



2023, 12 (5), 2799-2816 | Research Article

The Concept of Rushd in Fiqh Method with Its Examples and Reflections in Furû-ı Fiqh

Hasan ŞAHİN¹

Abstract

Maturity (*rushd*) signifies an individual's intellectual and cognitive development. To undertake religious obligations, a person must have *rushd* and be of legal age (*reşid*). The majority of jurists (*fuqaha*) have not regarded mere intelligence and adolescence as sufficient for maturity; but, they have required individuals to show behaviours that demonstrate their maturity. Some jurists, such as Ibn Hazm regarded intelligent adolescents as legally mature, so not distinguishing maturity as a different concept. Although it is not generally included as a separate title in classical fiqh works, *rushd* has been discussed in connection with competence under the title of convict in terms of judgment. While in jurisprudence, maturity is often defined as behaving rationally and in accordance with commercial norms to safeguard property, its influence extends to various aspects such as acts of worship, marriage, divorce, commercial affairs, debts, grants, and even criminal law. This study is delimited within the framework of methodology, discussing the definition, significance, age limit, and appearances in subsidiary matters (*furû'al-fiqh*) of maturity within jurisprudential methodology. In the introduction part of the study, the importance, purpose and scope of the subject are included. Under the "definition of maturity section", a comprehensive definition is provided from the perspective of all Islamic disciplines, while in "the juridical definition section", definitions centered on jurisprudential methodology are presented. "The section on the age of maturity" discusses varying assessments by jurists on this matter, along with their justifications. The related concepts in jurisprudential methodology encompass intellect, puberty (*bulûgh*), legal capacity, mental deficiency, and impediments, examining their relationship with maturity. In the section addressing "topics" related to maturity in jurisprudential methodology, the subject of maturity is explored concerning the imposition of responsibility and the conditions for legal responsibility. The conclusion offers a general assessment of jurists' approaches to the concept of maturity and presents certain preferences.

Keywords: Fiqh Method, Furu Fiqh, Maturity, Legal Capacity, Intelligence, Legal Age, Mental Deficiency, Impediments.

ŞAHİN, H. (2023). The Concept of Rushd in Fiqh Method with Its Examples and Reflections in Furû-ı Fiqh. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12(5), 2799-2816. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1340303>

Date of Submission	09.08.2023
Date of Acceptance	29.11.2023
Date of Publication	31.12.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Faculty Member, PhD., Sinop University Faculty of Divinity, Department of Islamic Law, Türkiye
hsahin@sinop.edu.tr ORCID:0000-0002-7585-994X

Giriş

Rüşd Kur'an, Sünnet ve İslami eserlerde çokça karşımıza çıkan bir kavramdır. Bu kavram sadece fıkhıta değil, kelam, tefsir, hadis hatta tasavvuf gibi ilimlerde kendine yer bulmuş ve kendi ilmî disiplinine göre benzer veya farklı formlarda tanımlanmıştır. Özde "akla ve mantığa uygun doğru kararlar alabilmek" şeklinde tanımlanabilirse de birlikte kullanıldığı disiplinlerle ek manalar kazanabilmiştir. Mesela, rüşd İslâmî ilimlerde şeytanın yolunun zıttı, dalâletten kurtulup doğru inanca ulaşmak, Hz. Peygamber'e itaat anlamında doğru yolu bulmak ve irşad ve mürşid gibi türevleriyle insanları doğruya yöneltmek ve rehberlik etmek şeklinde kullanılmıştır (Râzî, 1420, 9/497-498; Ayder, 2008, 35/297; Köse, 2020, 7/47; Bingöl, 2022, ss. 188-203).

Rüşd kavramının fıkhıta çok daha geniş bir anlama sahip olduğunu görmekteyiz. Malı düzgün idare etmek, israftan kaçınmak, doğru yatırımlar yapmak, iktisat prensiplerine uygun davranmak, başkasının denetimine veya himayesine muhtaç olmadan karar alabilmek hatta fâsık olmamak, dinî ve ahlaki tüm ilkelere uygun hareket etmek gibi birçok husus rüşd kavramının tanımında yer almaktadır (Müzenî, 1410, 8/203; Râzî, 1420, 9/499; Heyet, 1427, /212-213; Köse, 2020, 7/47).

Rüşd kavramı günümüz bazı araştırmacıları tarafından fıkhnun bir kısım alt dallarında belli çerçevelerde çalışılmıştır (Kılınç, 2019; Dal ve Güman, 2020, ss. 763-800). Ancak fıkıh usulü açısından üst bir çerçeveden kavramı tahlil etmek, varsa farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymak yerinde olacaktır. Rüşd kavramı ve ilgili hükümlerin genelde fûrû-i fıkıh kitaplarının hacir bölümlerinde (Mevsılî, ty., 2/361) ve usul eserlerinin ise hüküm konusuyla ilişkili olan ehliyet bahislerinde ele alındığını görmekteyiz (Zeydan, 2003, ss. 91, 118-121).

Rüşd fûrû-ı fıkhıta en çok malî konulara ilişkin hükümlerde kendisini gösterse de fıkhnun diğer alt dallarında yer yer kullanılmakta ve birtakım hükümlerde tesiri gözlenmektedir. Bu bağlamda borçlar ve ticari muamelelerde, miras, evlilik, boşanma ve ceza hukukunda (Dal ve Güman, 2020) rüşd kavramının farklı çalışmalarda ayrıca ele alınmasında yarar vardır. Fûrû-ı fıkhıtan örnekler verilse de bu makalede rüşd, fıkıh usulü merkezli ele alınacaktır.

Rüşdün Genel Tanımı

Sözlükte olgunlaşmak, doğru yolu bulmak, istikamet üzere olmak, akla ve mantığa uygun davranmak gibi anlamlara gelen rüşd, dalâlet³ ve sefeh kelimesinin zit anlamlısıdır (İbn Manzûr, 1414, 3/175; Ebu Ceyb, 1408, s. 148). Rüşd kavramı Kur'an-ı Kerim'de zit anlamlısı olan sefih kavramı ile birlikte zikredilir (Jamali, 2022).

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾ وَابْتَلُوا
الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ

"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere (sefihlere) vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (bulûğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını

³ Kur'an'da rüşd kavramının eğri yol, sapıklık ve dalâlet gibi anlamlara gelen gayy (الغى) kelimesinin zit anlamlısı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bkz. "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştir ve bilir." Bakara, 2/256.

kendilerine verin”(Kur’an-ı Kerim 4:5-6). Bu ayette rüşd kavramının fikhî terim anlamında kullanıldığı görülmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) bu ayetteki rüşd kavramını “akıllarının ve terbiye-i dinîyelerinin tamam olduğunu ve kendilerini hüsn-i sûretle idare edebileceklerini yakından anlarsanız” (Elmalılı, ty., 2/502) şeklinde açıklamıştır. Yani rüşd, fikhî açıdan bireyin fikrî olgunluğunu gösteren bir anlamda kullanılmıştır.

Hadislerde de rüşd kelimesine rastlamaktayız. Mesela, *مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رُشِدًا، وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَإِنَّهُ لَا يَضُرُّ إِلَّا نَفْسَهُ، وَلَا يَضُرُّ اللَّهَ شَيْئًا*

“Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim onlara isyan ederse ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez” (Ebû Dâvûd “Salât”, 221). Bu hadiste rüşd kelimesi fikhî anlamı dışında doğru yolu bulmak şeklinde kullanılmış, zıttının ise Allah ve Resulüne isyan olduğu belirtilmiştir.

Rüşd kavramını Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) el-Kâmûsu'l-muhît isimli eserinde “tavizsiz ve sıkı bir şekilde hak yolda istikamet üzere olmak” (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 282) şeklinde tanımlayarak istikametteki kararlılığa işaret etmektedir. Bu tanıma göre istikamet yakalandığı halde devamlı olmaz ise rüşd de kaybedilmiş olacaktır.

Rüşdün Fikhî Tanımı

Fıkıh bilginleri rüşd kavramını en başta malî tasarruflar açısından ele almışlarsa da bazıları dinî davranış ve ahlaki ilkeleri de kavrama ilave etmiştir. Mesela İbn Abbas (ö. 68/687), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Said b. Cübeyr (ö. 94/713) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) rüşd kavramını dinde iyilik ve doğruluk, malî korumak konusunda istikamette olmak diye açıklarken; Mücâhid (ö. 103/721) rüşdü, akla uygun hareket etmek şeklinde kısaca tanımlamıştır (Müzenî, 1410, 8/203; Ebu Ceyb, 1408, s. 148; Çeker, 2019, s. 133).

Rüşd kelimesinin dinî terim anlamı genel olarak sözlük anlamına yakın şekilde “doğru kararlar alabilecek fikrî olgunluğa ulaşmak” şeklinde tanımlanabilir. Ancak fikhî açıdan kavrama bazı ilave anlamlar eklenmiştir. Mesela bazı tanımlar şu şekildedir; “Rüşd, kişinin malını koruyabilmesi ve doğru yatırımlar yapabilmesidir” (Ebu Ceyb, 1408, s. 148). Bu tanımda rüşd, malî korumak ve düzgün idare etmek şeklinde açıklanmıştır.

“Rüşd kelimesi fıkıh terimi olarak kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikri olgunluğa sahip olmasını ifade ederken, İmam Şâfiî (ö. 204/820) buna dinî ve ahlaki açıdan adalet vasfını taşımasını da eklemiştir. Bu vasfı taşıyana reşid denir” (Köse, 2008, 35/298). Bu tanımda rüşd kavramının birçok unsuru barındırdığı görülmektedir. Bunlar din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun davranmak ve malî doğru harcamaktır. Hatta din ve ahlak açısından doğru davranış da rüşd kavramına ilave edilen anlamlardır.

Rüşdün tanımlarından birisi de “İşlerini güzelce idare edebilecek şekilde bâliğ olan kimseye yine malını koruma hususunda akıllıca davranarak, sefahatten, israftan kaçınan kimse” (Erdoğan, 2010, s. 485) şeklindedir. Bu tanımda da benzer şekilde kişinin malını doğru düzgün idare etmesinden bahsedilmiş ayrıca israftan kaçınmak da rüşdün tanımında yer almıştır.

Mecelle'de (Md. 947) ise rüşd, “Malını muhafaza hususunda takayyüd ederek, sefih ve tebzîrdan tevakkî eden kimsedir.” şeklinde tanımlanarak malî muhafaza konusunda dikkatli ve özenli olmak, ölçsüz harcama ve gevşeklikten korunmak gibi hususlar yönünden rüşd kavramı açıklanmıştır.

Daha kısa ve genel bir tanım yapmak gerekirse kanaatimizce rüşd, “bireyin dinî ve hukukî açıdan gerekli fikri olgunluğa kavuşması, kimsenin himayesine muhtaç olmadan tek başına doğru kararlar alabilmesidir.” Rüşdün bu şekilde tanımlanması usul açısından daha isabetli olup fıkıhın sadece mali konularını değil tüm fūrū-ı fıkıh açısından kapsayıcı bir anlam içermektedir. İleriki başlıklarda kavramın bağlantılı olduğu alanlara ilişkin detaylı bilgiler verileceği için burada daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Rüşd Yaşı

Yukarıda verilen tanımlarda kişinin reşid olmasının şartlarına işaret edilmekle birlikte tanımlarda net bir yaş sınırından bahsedilmemiştir. Ancak bu durum idari açıdan birtakım sorunlara ve istikrarsızlığa yol açma ihtimaline binaen bir kısım âlimler devletin rüşd yaşını belirleyebileceğini düşünmüştür. Nitekim günümüzde birçok ülke rüşd yaşını kanunlarında belirtmişlerdir. Kanunlar insanların genellikle hangi yaş aralığında reşid olduğuna ilişkin bir tespitle hazırlanmışsa da bir kısım insanlarda rüşd, erken veya çok daha ileri yaşlarda kazanılabilmekte hatta kişi hayat boyu reşid olma vasfını yakalamayabilmektir. Bu tür bireyler için de bir alt ve üst sınırın tespiti gerekli olduğu için bu konuda fakihlerin bir takım farklı tespitleri olmuştur.

Rüşde erişmenin başlangıç sınırının kişinin akıl sağlığı yerinde olarak bulûğa ermesi ile başlayacağı konusunda fakihlerin ittifakı vardır. Fukâhanın çoğunluğu rüşdün üst yaş sınırı için herhangi bir yaş sınırı getirmemişlerdir. Bunu, kişi rüşdünü ispat etmemişse kısıtlılık halinin ömür boyu devam edeceği şeklindeki hükümlerinden anlıyoruz. Onlar bu konuda Nisa suresi beşinci ve altıncı ayetlerde yer alan açıklamayı⁴ dikkate almışlardır. Zira bu âyetlerde mali konularda bireyin reşid sayılması için denenmesi gerektiği ifade edilir. Ayrıca “müdâyene” ayetinde borcun yazdırılması tavsiye edilirken reşid olmayan bireyin velisinin sözünün geçerli olacağı (Kur’an-ı Kerim 2:282), yine Hz. Peygamber’in malın ziyan edilmemesi yönündeki uyarısına atfla israfın hacir sebebi sayılabileceği (Buhârî, “İstikrâz”, 19), ayrıca sahabenin de bu yönde kararlar almış olduğu delil olarak zikredilmiştir. Rüşdün oluşması için üst yaş sınırı tayin etmeyen müçtehitler, bunlara ilaveten bir takım akli gerekçeler de öne sürmüşlerdir. Özetle ifade etmek gerekirse görüşlerini, kendisini ve ailesini topluma yük haline getiren sefih bireylerin mali tasarruflarının sınırlandırılmasının kamu yararına (maslahata) daha uygun olduğu düşüncesine dayandırmışlardır. Bu yaklaşıma göre kişi rüşd vasfını kazanmadıkça ömür boyu kısıtlı yaşamalıdır (Mevsilî, ty., 2/361; İbn Kudâme, 1388, 4/344; Zeydan, 2003, ss. 118-123; Köse, 2008, 35/ 298-299).

Ebu Hanife (ö. 150/767) bu konuda kişisel hakları ve insan onurunu ön plana alan bir yaklaşım sergilemiş, bireysel hakları malın korunmasından üstün tutmuştur. Ona göre ergen ve akıllı olduğu halde reşid olmayan kişi hukuken hacredilemez. En fazla yirmi beş yaşının bitimine kadar malının teslimi geciktirilir. Bu yaştan sonra malının idaresi kişiye bırakılır. Bu yaşa kadar kısıtlanması da onun eğitim ve tecrübe kazanması içindir. Bu yaşa gelen insanlar genellikle belli bir tecrübe elde etmiş olurlar. Hâlâ bu vasfı elde edememişse daha fazla kısıtlı tutulmasının anlamı kalmamıştır. Şayet sefihin hacri bir

⁴ “Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikri olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.” en-Nisa, 4/ 5-6.

cezalandırma düşüncesine dayanıyorsa yirmi beş yaşına geldiğinde yine malının teslimi gerekir. Çünkü “şüphe cezayı düşürür” genel kuralına göre bu yaşa ulaşan insanda rüşd vasfı az da olsa bulunur (İbn Melek, 1308, s. 367; Mevsilî, ty., 2/362; Zeydan, 2003, ss. 121, 123).

Ebu Hanife’ye göre sefihe malı teslim edilmese de bu tam anlamıyla bir kısıtlama değildir. Çünkü bu durum hukuken sefihin söz ve davranışlarını kısıtlamak anlamına gelmemektedir. Ayrıntısına ileride yer verileceği üzere malın tesliminin geciktirilmesini ancak resmî olmayan kısmi bir hacr saymak mümkündür.

Nitekim rivayete göre savaşta aldığı bir yara sebebiyle muhakemesi zayıflayan sahabeden Habban b. Münkız yaptığı alış-verişlerde zarara uğruyordu. Ailesi onun kısıtlanmasını istemiş durum Hz. Peygamber’e ulaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona “Alış-veriş yaptığında ben üç gün muhayyerim” demesini emretmiştir (İbn Mâce, “Ahkâm”, 24; Özdemir, 2016, ss. 155-157). Yani rüşd vasfını yitirdiği halde onu hacr altına almamıştır (Mevsilî, ty., 2/361). Ayrıca yirmi beş yaşına kadar akıllı her insan az veya çok belli oranda mali konularda rüşd kazanmış olur. Dolayısıyla âyette emredilen rüşd vasfı tam olmasa da belli oranda gerçekleşmiş olacağından artık böyle bir kimseye malının tam anlamıyla teslim edilmesinde bir mahzur bulunmamaktadır (Kur’an-ı Kerim 4:6). Burada yirmi beş yaşın gerekçesini Mevsilî (ö. 683/1284) kişinin bu yaşta dede olabileceği düşüncesiyle açıklamıştır (Mevsilî ty., 2/361; Kâsânî, 1406, 7/170-171; Zeydan, 2003, s. 120; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, s. 260).

Türk Medenî Kanunu’nda önceleri rüşd kavramı kullanılmışsa da son güncel metinde erginlik ifadesi tercih edilmiştir (Berki, 1966, ss. 239-260). Kanununun 11. maddesinde “Erginlik on sekiz yaşın doldurulmasıyla başlar. Evlenme kişiyi ergin kılar” denilmiş ve 12. maddede “On beş yaşını dolduran küçük, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir” şeklinde düzenlenmiştir. Görüldüğü gibi Medeni Kanun’da rüşd, temelde yaş ile belirlenmişken evlilik ve veli rızası ile daha erken reşid olmanın yolu açılmıştır. Bu açıdan İslam hukukundaki rüşd yaklaşımı ile paralellik mevcuttur diyebiliriz. Bununla birlikte gerek İslam hukukunda gerek Medeni Kanun’da rüşd yaşı medeni hakları kullanmak açısından özellikle de mali konular açısından belirlenmiş olup ceza hukukunda rüşd yaşı ile ilgili daha farklı değerlendirmeler mevcuttur.

Fıkıh Usûlünde Rüşd’ün İlişkili Olduğu Kavramlar ve Konular

Hanefi usulünde görülen fûrudan usule (fukahâ) metodunun en belirgin örneklerinden birisi de rüşd konusunda karşımıza çıkmaktadır (Köksal ve Dönmez, 2012, 42/203). Zira esasen rüşd, fıkıhın hemen tüm konularında bulûğ ile kazanılan belli bir vasıf iken fûrû-ı fıkihtaki mali konular bundan istisna tutulmuş reşid olmak için bulûğ yeterli görülmeyerek bireyin bir imtihan ve tecrübeye tabi tutulması istenmiştir. Fıkıh usulünde rüşd, genelde müstakil bir başlık olarak yer verilmeyen ancak bağlantılı olduğu konularda sıkça zikredilen bir kavram olmuştur. Esasen rüşd, ehliyet bahislerinin içerisine nüfuz etmiş, konulara yayılmıştır. Fıkıh usulündeki bu yansımanın nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini görmek için rüşd ile ilişkili kavramların ve konuların ele alınması yerinde olacaktır.

Fıkıh Usulünde Rüşd ile İlişkili Kavramlar

Rüşd, akıllı ve ergen olmuş bireylerde aranan bir özellik olup özellikle mali tasarruflar açısından ön plana çıkmaktadır. Fıkıh usûlü eserlerinin ehliyet ve hacr bahislerinde rüşd

kavramına rastladığımız için bu kavramların da kısaca ele alınmasında yarar vardır. Yine usul kaynaklarında rüşd, sefeh kavramı ile karşılaştırmalı olarak anlatıldığı için bu kavrama da değinilecektir.

Akıl

Düşünme, kavrama, anlama kabiliyeti; insanın bilgi sahibi olmasını sağlayan rûhî bir kuvvet, iyi ile kötüyü, özetle varlığın hakikatini idrak etme gücü şeklinde tanımlanan akıl, rüşd ile ilişkili en temel kavramlardandır (Bolay, 1989, 2/238; Erdoğan, 2010, s. 21). Zira kişinin kısıtlılık halinden kurtulmasının ilk adımı akıl sahibi olmakla mümkün olur. Bununla birlikte her reşid akıllı olsa da her akıllı reşid değildir (Zeydan, 2003, s. 119). Kur'an'da da yer yer "akıl sahipleri" (Kur'an-ı Kerim 2:164) şeklindeki ifadelerle dinî ve hukukî mesuliyetin ancak akıllılar için geçerli olabileceğine işaret edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'den (sav) dinî meselelerde aklın önemini belirten rivayetler bulunmaktadır (Tirmizî, "Kıyâmet", 25). İslam hukukunda da namaz, oruç, hac ve diğer birçok dinî mükellefiyetin hemen hemen bütün konularında en başta akıllı olma şartı aranmıştır (İbn Melek, 1308, s. 340; Zeydan, 2003, s. 98).

Bulûğ

Sözlükte ulaşmak anlamına gelen bulûğ, terim olarak cinsel ve fiziksel olarak bireyin ergenlik çağına ulaşmasını ifade eder (Ebu Ceyb, 1408, ss. 41-42; Erdoğan, 2010, s. 63). Erkek ve kızlarda farklı yaşlarda gerçekleşen bulûğ, kişide birtakım alâmetlerin görülmesi ile anlaşılır. Kızlarda hayız görmek, erkeklerde ise ihtilam olmak gibi haller ergenlik alametidir (Yavuz, 1998, 17/51; Çeker, 2000, 21/569). Ergenlik çağının başlangıcı kızlarda dokuz, erkeklerde ise on iki yaştır. Daha aşağı yaşlarda görülen alametler bulûğdan sayılmamıştır. Bu yaşı tamamladıkları halde ergenlik alameti görülmeyenlerde üst sınır âlimlerin çoğunluğuna göre on beş yaştır. Yani ergenlik alameti görülme de kişi on beş yaşını tamamladığı takdirde hükmen bulûğa ermiş kabul edilir. Bu cumhurun görüşü olup Ebu Hanife'ye göre bulûğ alameti görülmeyen bireylerde bulûğun üst sınırı erkeklerde on sekiz kızlarda ise on yedi yaştır. Bu yaşı tamamlayan kişiler hükmen ergen kabul edilirler (Mevsilî, ty., 2/361-361; Şaban, 2017, s. 385; Çeker, 2019, s. 133; Apaydın, 2022, s. 182).

Herhangi bir zihinsel engeli bulunmayıp ergenliğe ulaşan bireyin otomatik olarak rüşd vasfını da kazandığı varsayılır. Bu nedenle ergen olma yaşı, rüşd yaşı hakkında da fikir vermektedir. Diğer bir tabirle rüşd yaşının başlangıcı, bulûğa ulaşma yaşıdır. Ancak bazı kişilerde akli muhakeme ve tecrübe yeterince gelişmemiş olabilir. Kişisel özellikler, kalıtım, yaşanılan çevre ve beslenme gibi faktörler bireyin rüşd yaşını etkileyebilmekte, bazen emsallerinden daha ileri yaşlarda kişi rüşd vasfı kazanabilmektedir (Demircioğlu ve Yabancı, 2003, ss. 170-179).

Ehliyet

Sözlük anlamı "yetki, elverişlilik, liyakat ve yeterlilik" gibi anlamlara gelen ehliyet, bir fıkıh terimi olarak en genel tanımıyla fikhî hükümlere muhatap olabilmeyi ifade eder (Ebu Ceyb, 1408, s. 29; Bardakoğlu, 1994, 10/533; Erdoğan, 2010, s. 115; Apaydın, 2022, s. 117). Daha geniş bir tanımla kişinin haklara sahip olması ve borç altına girebilmesinin yanında birtakım fiilleri yerine getirmekle sorumlu tutulması anlamına gelen ehliyet, vücut ve eda olmak üzere iki temel ayrıma sahiptir (Hallâf, 2016, s. 121; Çeker, 2019, s. 125).

Vücup ehliyeti sabit bir tür olup doğumdan ölüme kadar her bireyin buna sahip olduğu kabul edilir. Zimmet veya hak ehliyeti şeklinde de ifade edilen vücup ehliyeti, hukukî/kanuni kişi statüsüne sahip olmak demektir (TMK, Md. 8; Çeker, 2019, s. 126). Özet bir tanımla dinî ve hukukî hak ve borçların doğmasına elverişlilik haline vücup ehliyeti denir. Mesela, yaşamak, mülk edinmek ve birtakım haklara sahip olmak gibi (Zeydan, 2003, s. 93; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, s. 240). Hatta anne karnındaki çocuğun bile vücup ehliyeti vardır ki mirastan kendisine pay ayrılır (Şahin, 2022, ss. 166-167).

Eda ehliyetine fiil ehliyeti veya gerçekleştirme ehliyeti de denir. Kısaca bireyin hukukî tasarruflarda bulunabilmesini ifade eder. Eda ehliyetinin esası temyiz kudretine dayanır (Hallâf, 2016, s. 12; Apaydın, 2022, s. 180). Bireyin gelişim özelliklerine ve konularına göre eda ehliyetinin çeşitleri vardır.

Bireyin gelişim özelliklerine göre eda ehliyeti tam veya eksik olabilmektedir. Bu gelişimde en temel ölçüt akıldır. Zira akıl, temyizi yani ayırt etmeyi sağlar. Ayırt etme kabiliyeti olmayan küçük çocuklar ve akıl hastaları gayri mümeyyiz kabul edilirler. Bunların eda ehliyeti yoktur. Bulûğa ermemiş temyiz çağında bulunan akıllı çocuklar ise eksik ehliyetliler kapsamında ele alınır. Akıl-bâliğ olmuş bireyler ise tam ehliyetli kabul edilirler (Zeydan, 2003, s. 118; Aydın, 1993, 8/361).

Eda ehliyeti açısından insan hayatını dört döneme ayırmak mümkündür; cenin, temyiz öncesi, temyiz ve bulûğ/rüşd dönemidir. Doğum öncesi olan cenin döneminde kişinin eda ehliyeti bulunmaz. Temyiz öncesi dönem 0-6 yaş aralığındaki çocukları kapsar. Bu dönemdeki çocukların eda ehliyeti yoktur. Temyiz dönemi ise yaklaşık yedi yaşından bulûğa kadar olan dönemi içerir. Akıllı ancak ergen olmamış bu dönemdeki çocuklar eksik eda ehliyetine sahiptirler. Veli veya vasilerinin gözetiminde bir takım hukukî tasarrufları geçerli kabul edilir. Alım-satım, kiralama ve bunun gibi mali konulardaki akitleri velilerinin icazeti ile geçerli hale gelir. Veya velinin önceden izin vermesi ile de akıllı (me'zun) çocuk bu tür tasarrufları tam yetkili gibi icra edebilir, örneğin mal alım satımı yapabilir (Cezîrî, 2015, 2/586, Apaydın, 2022, s. 182).

Bulûğ çağına ulaşan bireyler artık tam eda ehliyetine kavuşmuş olurlar. Gözetime ihtiyaç duymadan tüm hukukî tasarrufları geçerli sayılsa da mali konularda ergenliğe ilave olarak rüşd vasfı da aranmakta bu özelliğe de sahip oldukları anlaşıldığında mali açıdan tam ehliyetli kabul edilmektedirler (İbn Melek, 1308, s. 366; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, s. 244; Atar, 2021, s. 248).

Konularına göre ise cezai, ticari ve evlenme ehliyeti gibi türleri vardır. Bireyin eda ehliyeti, kullanıldığı bu alanlara göre farklı hukukî sonuçlar meydana getirebilmektedir. Mesela, akıl baliğ ancak reşid olmayan bireylerin ticari muameleleri kısıtlanırken cezai müeyyide veya evlenme hukukunda genelde tam ehliyetli bireyler gibi muamele görürler (Zeydan, 2003, ss. 118-119; Çolak, 2011, ss. 103-120).

Sefeh

Sözlükte hafiflik, gevşeklik, tedbirsizlik, müsriflik gibi anlamlara gelen sefeh, terim olarak akli melekeleri yerinde olduğu halde kişinin, aklın ve şeriatın gereğine aykırı şekilde davranmaya yönelmesi halidir (Zeydan, 2003, s. 118; Erdoğan, 2010, s. 498; Apaydın, 2022, s. 194). Fıkıhtaki terim anlamı ise daha çok mali konuları kapsamakta olup akıllı ve ergen kişinin kısıtlı sayılmasını gerektirecek derecede ölçsüz harcamalar yapması ve savurgan olması durumunu ifade eder (Apaydın, 1996, 14/513). Ölçsüz ve savurgan kişiye de sefih denir. Kur'an'da kullanılan sefih kelimesi fıkıhtaki terim

anlamından çok daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu yüzden Kur'an'da dinî konuların birçoğunda tedbirsiz ve gevşek davranmak, imansızlık, amelsizlik, günahkârlık, savurganlık gibi tüm olumsuz vasıflar birer sefeh örneği sayılmıştır (Elmalılı, ty., 2/502).

Mecelle'de (Md. 946) sefih "Malını beyhûde yere sarf ile, masârifinde tebzîr ve isrâf ile izâ'a ve itlâf eden kimsedir." şeklinde tanımlanmış ve "Ebleh ve sâdedil olmak hasebiyle, kâr ve temettu' yolunu bilemeyip de, ahz ve i'tâsında aldanagelen kimseler dahi sefih addolunur" şeklinde örneklem yoluyla bir tanımlamaya gidilmiştir. Bu açıklamada sefih malını boş şeylere sarf eden yani ölçüsüz harcamalar ile ziyan eden kimse olarak tanımlanmış, ayrıca kar-zarar hesabını bilemeyip ticaretinde aldanan insanların sefih olduğu belirtilmiştir.

Sefih olmak esasen kişiyi aslen ehliyetsiz kılmamaktadır. Akıllı ve ergen tüm bireyler dinî ve fikhî hükümlere muhatap olmak konusunda mükellef olup tam ehliyete sahiptir. Ancak sefihlik yukarıda da işaret ettiğimiz üzere kişinin bazı konularda kısıtlanmasına yol açmaktadır. Sefihin rüşd ile ilişkisine gelince, sefih hali bulunduğu kişinin mali konularda kısıtlanması gündeme gelir. Böylece bu hal tüm rüşd vasfını olmasa da mali konularda rüşd vasfını ortadan kaldırmış olur. Kişi sefihlikten kurtulduğunda tekrar rüşd vasfını kazanır (Zeydan, 2003, s. 118). Rüşd vasfını giderip sefih sayılmaya sebep olan davranışlara örnek ise malı boş şeylere harcamak, israf etmek, nafaka hususunda müsrif davranmak ve alışverişte gevşek davranarak aşırı aldanma anlamında gabn-ı fâhişe uğramak sayılabilir (Bardakoğlu, 1996, 13/269; Apaydın, 1996, 14/515).

Hacr

Hacr esasen fûrû-ı fikhî eserlerinde müstakil bir başlık iken (Meydânî, 2012, 2/12) fikhî usûlü eserlerinde de ona sefeh konusu içerisinde yer verilmiştir (Zeydan, 2003, ss. 118-120). Bu açıdan hacr hem fûrû hem de usul eserlerinde ortak işlenen konulardan birisidir.

Sözlükte "engellemek, kısıtlamak, yasaklamak" gibi anlamlara gelen hacr (İbn Manzûr, 1414, 4/167) bir fikhî terimi olarak kişinin birtakım haklarını kullanmasının engellenmesi ve eda ehliyetinin kısıtlanmasıdır. Fikhî eserlerinde kişiyi mali tasarruflarından menetme veya sözlü tasarruflarından menetme şeklinde iki farklı tanım mevcut olmakla birlikte burada esas nokta bireyin kendisine ve çevresine zarar verecek davranışlarından korunması/engellenmesidir (İbn Âbidîn, 1412, 6/143; Zeydan, 2003, s. 123; Apaydın, 1996, 14/513). Hacr altındaki bireyin miras yoluyla mal edinmek gibi vücup ehliyetine yönelik hakları zaten kısıtlanamaz (Zeydan, 2003, s. 122; Erdoğan, 2010, s. 165). Nitekim Mecelle'de (Md. 941) hacr "Bir şahsı mahsusu tasarrufu kavlisinden men'dir ki, bade'l hacr ol şahsa mahcur denilir" şeklinde tanımlanarak eda ehliyetine ilişkin bir kısıtlama olduğu ifade edilmiştir.

Mahcur, mahkeme kararına ihtiyaç duyulmadan kanun gereği doğrudan kısıtlı sayılanlar ile mahkeme kararınca kısıtlı sayılanlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Çocuklar, akıl hastaları, bunaklar ve köleler doğrudan mahcur sayılırlar. Borçlu, bilgisiz doktor, müflis ve sefih bireyler ancak mahkeme kararı ile mahcur sayılabilirler (Mevsilî, ty., 2/364; Zeydan, 2003, s. 125).

İbn Âbidîn usûl açısından hacri güçlü, orta ve zayıf olmak üzere üç kısma ayırmış ve akıllı-ergen bir kimsenin hacrinin orta dereceli bir kısıtlama olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki; birinci grup, eda ehliyeti bulunmayan böylece tüm tasarrufları kısıtlanmış olanlar tam

hacr (kuvvetli hacr) altında bulunurlar. Gayrı mümeyyiz çocukların, iyileşme ümidi olmayan akıl hastalarının tüm tasarrufları ile mümeyyiz çocuğun sırf zarar olan tasarrufları bu kapsamdadır. Kuvvetli hacrda tasarrufun aslının engellenmesi hedeflenir. Böylece bu tasarruflar daha doğuştan batıl ve hükümsüz kabul edilir.

İkinci grup, tasarrufun nefazının engellendiği hacrdır (orta hacr). Buna göre bireyin yapmış olduğu akid kuruluş ve sıhhat şartlarını taşıyor olsa da sorumlu kişinin icazeti ile ancak tamamlanabilmektedir. Mümeyyiz çocuğun ve rüşd vasfını taşımayan akıllı ergen bireylerin tasarrufları bu gruba dâhildir. Orta hacr'da işlemin kuruluşu sahih kabul edilerek denetimli bir serbesti alanı oluşturulmak istenmiştir.

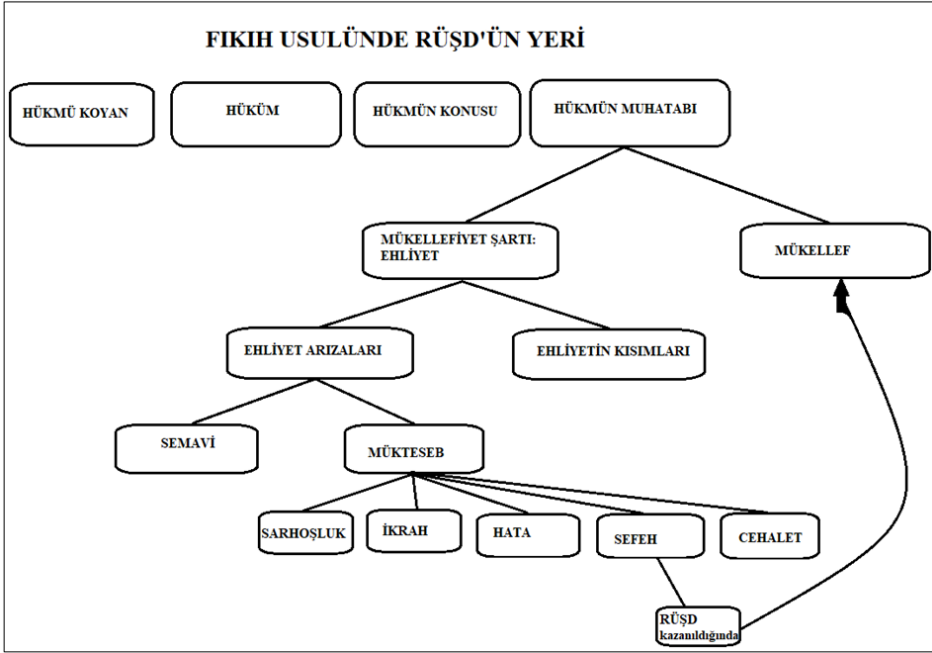
Üçüncü çeşit ise zayıf hacirdir. Bu kısıtlamada her yönden tamam olan tasarrufun vasfına, yani nefâzın derhal gerçekleşmesine engel olunur. Borç sebebiyle hacredilen kişinin ikrarının derhal nâfiz olmasının engellenmesi böyledir. Çünkü bu durumda alacaklıların zarara uğraması söz konusu olabilmektedir. Zayıf hacrda tasarrufun kuruluşu ve diğer süreçleri sahih kabul edilmekle birlikte işlemin sonucunun geciktirilmesi yoluyla üçüncü kişilerin haklarının korunması ve ortaya çıkacak iddiaların hakkaniyetli şekilde sonuca bağlanması için süre kazanılması amaçlanmıştır (İbn Âbidîn, 1412, 6/143; Apaydın, 1996, 14/515).

Fıkıh Usulünde Rüşd'ün İlişkili Olduğu Konular

Şeri kaynaklardan hüküm çıkarma ehliyetine sahip olan müctehidin bunu yapabilmek için takip ettiği yollar, faydalanabileceği kaideler ve bağlı kalması gereken birtakım ölçüler vardır. Bu yol, kaide ve ölçüleri ihtiva eden ilme fıkıh usulü veya İslam hukuk metodolojisi denir. Teknik açıdan “şeri ameli hükümleri tafsili delillerden çıkarmayı mümkün kılan kurallar bütünü” şeklinde tanımlanan fıkıh usulü, bir yöntem bilimi olarak fikhun felsefesi ve mantığını oluşturur. Fıkıh usulünün temel konuları; şeri deliller yani İslam hukukunun kaynakları, hüküm konusu, kaynaklardan hüküm çıkarma metotları anlamına gelen istinbât'ul ahkâm ve usulle ilgili diğer bazı konular şeklinde ana başlıklara ayrılmıştır (Hallâf, 2016, ss. 207-208; Zeydan, 2003, ss. 7-9; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, s. 15).

Klasik ve modern eserlerde metot merkezli bazı farklılıklar olsa da genel olarak şeri deliller başlığında aslı ve fer'î deliller; hüküm başlığında hükümleri emreden, emre muhatap olan, emrin konusu; kaynaklardan hüküm çıkarma metotları başlığında da lafızların manaya delalet yönleri; usulle ilgili diğer bazı konular başlığında da tevil, beyan, nesih, teâruzu'l-edille, mekâsıd, içtihat, taklit ve telfik gibi hususlar ele alınmaktadır (İbn Melek, 1308, ss. 374-375; Hallâf, 2016, ss. 207-208; Zeydan, 2003, ss. 415-435; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, ss. 9-12).

Fıkıh usulünde rüşd, hüküm genel başlığı altında yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda fıkıh usulünde rüşdün yeri daha net görülebilecektir:



Fıkıh usulünde rüşdün ilişkili olduğu konular hüküm bahislerinde kendisine yer bulmaktadır. Hüküm başlığında hükmün tanımı, çeşitleri, hükmü koyan, hükmün konusu ve hükmün muhatabı alt başlıkları yer almaktadır. Hükümün muhatabı başlığında şeri hükümlerin emredildiği kişilerin vasıfları belirlenmekte, kimlerin hangi oranda hükme muhatap olduğunun tespiti yapılmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla rüşdün, hükmün muhatabı başlığı altındaki birçok konu ile ilişkisi vardır.

Burada mükellef tutulma ve mükellefiyet şartları rüşd ile ilişkili en temel konulardır. Bu nedenle mükellef tutulmanın ve mükellefiyet şartlarının rüşd ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

Mükellef Tutulma ve Rüşd

Fıkıh usulünde hükmün muhatabı, mahkûm-ı aleyh veya mükellef terimiyle ifade edilir. Kişinin mükellef tutulabilmesi için dinî hitabı anlayabilecek bir idrake sahip olması gerekir. Bu anlayış akıl ve bulûğ ile mümkündür. Bu sebeple akıl-baliğ olan bireyler dinen mükellef sayılıp dinî ve hukukî hükümler açısından ehliyetli kabul edilirler. Ancak bir takım sebeplerle kişinin mükellefiyeti azalabilmekte veya tamamen düşebilmektedir. Bunlar ehliyet arızalarında iki başlıkta ele alınmakta olup semâvî ve müktesep arızalar şeklinde ayrılır (Hallâf, 2016, ss. 118-119, Zeydan, 2003, s. 87).

İnsanların mükellef tutulmalarındaki gaye kendilerine yüklenen sorumlulukları yerine getirip getirmeyeceklerini anlamak yani onları imtihan etmektir. Dinin emir ve yasaklarına uyduğu ölçüde kişi bu imtihanda başarılı sayılacaktır. Uymanın göstergesi de kasıt ve iradedir. Emir ve yasaklara ilişkin hitabı idrak edemeyen insanların mükellef tutulmaları söz konusu değildir. Normal şartlarda akıllı bir şekilde bulûğa eren bireylerin reşid oldukları varsayılarak dinî ve hukukî açıdan mükellef sayılmaları genel bir kuraldır (İbn Melek, 1308, s. 366; Zeydan, 2003, s. 88; Çeker, 2019, s. 134). Ancak objektiflik

sağlayan bu genel kuralın istisnaları vardır. Semâvî veya müktesep bir takım arızalar sebebiyle kişiler mükellef sayılmayabilir ve kısıtlı/hacir hükümlerine tabi tutulurlar.

Bireyin tam mükellef olması ancak rüşt vasfını taşımasına bağlıdır. Rüştün temeli de temyizdir. Yani faydalı ile zararlı olanı doğru bir şekilde ayırt etme özelliğidir. Bireyin temyiz kudretine sahip olup olmadığı temelde akıl ve bulûğ ile tespit edilse de kesin bir şekilde buna hükmetmek için onun gözlenmesi, söz ve davranışlarının bir mükellefe uygun olup olmadığının anlaşılması ile mümkün olur. Esasen bu durum yine rüşt vasfının varlığını ortaya koymak anlamına gelecektir. Reşid olan birey şâri'in hitabını anlayabilir ve hayatına doğru bir şekilde yansıtabilir (Zeydan, 2003, s. 87; Koçak, Dalgın ve Şahin, 2016, s. 240).

Tekrar hatırlatmak gerekirse fıkhîta kişinin reşid olduğu sadece akıl ve bulûğ ile anlaşılmakta ise de mali konularda rüşt için bu yeterli değildir. Kişi denenmeli ve emsali ile kıyaslanmalıdır. Çoğunluk fakihlere göre deneme bulûğa yakın temyiz gücüne sahip çocukta yapılmalıdır. Zira Nisa suresinde yetimlerin denenmesinden bahsedildiğini vurgulamıştık (Kur'an-ı Kerim 4:5-6). Fıkhî açıdan yetimlik ise bulûğdan önce olur. Bulûğdan sonra yetimlik olmaz (Elmalılı, ty., 2/492; Arı, 2013, 43/501). Buna göre bulûğa yakın tecrübe edilen akıllı çocuk, emsalleri gibi akıl ve muhakemesini düzgün kullanabiliyor, mali konularda zarar ve menfaatini görebiliyorsa rüşt vasfını bulûğ ile birlikte elde etmiş olacaktır. Aksi halde mali konularda reşid olmadan bulûğa ermiş sayılarak mümeyyiz çocuk gibi hacr altında tutulacaktır. Mümeyyiz çocuk malı zayı eder düşüncesiyle bu ihtimal üzerinden hacr altında bulunurken sefihin malı zayı etmesi tecrübe edilmiştir. Bu sebeple sefihin hacrini kabul eden fakihler bu gerekçeyle sefihi mümeyyiz çocuk gibi görerek onu hacr altında bulundururlar (Mevsîlî, ty., 2/361).

Mükellefiyet Şartları Açısından Rüşt

Fıkıh usûlüne göre dinî ve hukukî mükellefiyet için bireyin taşıması gereken birtakım özellikler vardır. Bunlara mükellefiyet şartları da denir. Mükellefiyet şartları temelde akıl ve bulûğ şeklinde iki vasıf ile özetlenebilirse de mükellefiyetin derecesini ölçecek olan kriter kişinin tam ehliyete sahip olup olmamasıdır.

Hak sahibi olan her birey aynı zamanda tasarruf yetkisine sahip olmayabilir. Tasarruf ehliyeti açısından akıl/temyiz in'ikat şartı olarak, bulûğ ise nefâz şartı olarak temellendirilir. Bir başka ifade ile mali işlemler açısından akdin taraflarının tasarruf ehliyeti in'ikat şartı, salâhiyyet/tasarruf yetkisi ise nefâz şartı kabul edilir (Tekin, 2020, s. 84). Ehliyet kavramında kısaca ifade edildiği üzere bireyin gelişimine paralel olarak tasarruf yani eda ehliyeti de artmaktadır. Eda ehliyetinin kişide tam bulunması için temyiz ve kudret olmak üzere iki özellik aranır. Temyiz akılla, kudret ise kişinin bedensel gelişimi ile ilişkilidir (Çeker, 2019, s. 126).

Bireyin mali konularda tam ehliyetli sayılması akıl-bulûğ ile birlikte rüşt vasfını da elde etmesi ile mümkün olmaktadır. Zikri geçen bu üç özelliğe de sahip olanlar hem mali hem de diğer konularda tam ehliyetliler sınıfına dâhil olurlar (Zeydan, 2003, ss. 97-99). Bununla birlikte bazı engeller sebebiyle akıl-balığ bireylerin ehliyeti kısıtlanabilmektedir. Bazı farklı sınıflandırmalar olsa da genelde semâvî arızalar delilik, bunama, hayız ve nifas, uyku, bayılma, ölüm hastalığı ve unutmaya gibi insan iradesine dayanmayan konulardan oluşur. Bu arızaların rüşt ile bir ilişkisi yoktur. Müktesep arızalar ise sarhoşluk, ikrah, hata, sefeh, cehalet, seferîlik ve iflas gibi kişinin kendi iradesine bağlı

hususları içerir. Bunlardan sefeh konusu doğrudan rüşd ile ilişkilidir (Zeydan, 2003, s. 100).

Sefeh kavramında ifade edildiği üzere mükellefiyet şartları açısından bakıldığında sefihlik rüşd vasfını kaybetme sebebidir. Bu durumun bazı ayrıntılarına burada değinmekte fayda vardır. Hangi durumda kişinin sefih sayılacağı, sefih sayılmanın yaşı, sefih birisinin yeniden reşid sonra tekrar sefih şeklinde döngüsel olarak vasıflarını yitirip yeniden elde edebilmesi ve son olarak da rüşd vasfını yitirmenin sonuçları üzerinde durulacaktır.

Fıkıh usulü açısından akıllı ve ergen kişinin ölçüsüz ve amaçsız harcamalar yapması onun sefih sayılma sebebidir. Genel yaklaşım bu olsa da İmam Şafii'nin (ö. 204/820) fâsıklığı da sefihlik sebebi sayması konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Hukuk tekniği açısından bu yaklaşım eleştirilse de (Onur, 2016, s. 108) kanaatimizce ahlaki tutum ve davranışların kişinin yaşam tarzına, harcamalarına er geç tesir edebileceği düşüncesi Şafii'nin yaklaşımını da hukukî bir zemine yaklaştırmaktadır.

Kişinin mali açıdan tam ehliyetli sayılması sefih olmamasına bağlandığı için bulûğa erdiği anda kişi sefih sayılabileceği gibi bulûğdan sonraki bir zamanda da sefih sayılabilecektir. Zahiriler hariç çoğunluk fakihlere göre bulûğa erdiği anda rüşd vasfı kazanmamış akıllı kişi baştan itibaren sefihtir. Bununla birlikte önceleri reşid olduğu halde sonradan ölçüsüz harcamalar yapan kişi ise sonradan sefih kabul edilir (Zeydan, 2003, s. 122). Buna göre sefih sayılmak için kişinin akıllı olması ve bulûğa ermesi şarttır. Çünkü zaten kısıtlı oldukları için akıl hastasının veya çocuğun sefih sayılmasına ihtiyaç yoktur.

Baştan itibaren yani bulûğa erdiğinde sefih olan kişinin hacredileceği konusunda fakihlerin genel olarak bir ittifakı bulunsa da sonradan sefih olan kişinin hacri konusunda ihtilaf bulunur. Ebu Hanife sonradan sefih olan kişinin (malının) hacredilmesini kişilik hakları açısından doğru bulmaz. Hanefilerden Züfer de (ö. 158/775) benzer kanaate sahip olup ona göre de sonradan sefih olanlar hacr altına alınamazlar. Ebu Hanife'ye göre bulûğa erdiği anda sefih olan kişi malının teslimi açısından hacredilebilir ki bunun da sınırı daha önce geçtiği üzere yirmi beş yaştır. Fukahânın cumhuru ise sefihinin hacri konusunda bir ayrım yapmamış ister baştan ister sonradan olsun sefih olan kişinin hacredileceğine hükmetmişler ve bu konuda bir yaş sınırı da getirmemişlerdir (Mevsilî, ty., 2/361; İbn Hazm, ty., 7/140; Atar, 2021, s. 260).

Çoğunluk âlimler Nisa suresi beşinci ayette veliye hitap eden "malları sefihlere vermeyin" şeklindeki hitaba dayanarak tam ehliyet için kişinin akıl baliğ olduğu halde rüşd vasfını da kazanması gerektiği kanaatine varmışlardır (Kur'an-ı Kerim 4:5; Mevsilî, ty., 2/361; Zeydan, 2003, s. 119). Zahiriler ise akıl ve bulûğun rüşd için yeterli vasıflar olduğunu düşünürler. Çünkü onlara göre reşid, akli başında bulûğa erene denir. Sefih ise akli olmayandır (İbn Hazm, ty., 7/140; Zeydan, 2003, s. 119).

Rüşd vasfını taşımayan akıllı ergenin hacrini kabul eden çoğunluk fakihlere göre başta reşid olduğu halde sonradan kişi sefih olabiliyorsa tekrar reşid sayıldıktan sonra yeniden ölçüsüz harcamalar yapması onun yeniden sefih sayılmasına ve hacredilmesine yol açar. Dolayısıyla kişinin döngüsel olarak reşid ve sefih sayılmasının önünde bir engel yoktur. Ancak bu süreçlerin her biri için mahkeme kararı gerekecektir. Nitekim Mecelle'de (Md. 997) "Sefih-i mahcûr kesb-i salah ettikte, hâkim tarafından fekki hacr olunur" şeklinde ifade ile hacrin kaldırılmasını da mahkeme kararına bağlamıştır. Ancak bunun aksini

düşünen âlimlerimiz de vardır (İbn Nüceym, ty., 8/91; İbn Kudâme, 1388, 4/343). Elbette burada bireyin ölçülü veya tedbirsiz olduğunu tecrübe eden yetkilinin daha dikkatli davranmasında yarar vardır.

Sefihin hacri yukarıda da ifade edildiği gibi mali konulara ilişkin bir hacr olup kişinin medeni haklarını kullanmasına veya cezai müeyyideye konu olmasına engel teşkil etmemektedir. Hatta bazı durumlarda hacr, ceza ve ibadet gibi diğer alanlarda da gündeme gelmekle birlikte kısıtlama esasen yine bu hususların mali yönleriyle ilgilidir.

İbadetler, muamelat ve ceza hukuku açısından ele alındığında reşid olmayan akıllı ergen bireylerin hak ve sorumluluklarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

-Reşid olmayan akıllı ergenler ibadetlerle mükellef tutulur. Namaz, oruç, zekât, hac gibi tüm ibadetlerden sorumludur. Mali bir ibadet olduğu halde sefih zekât ödemekle yükümlüdür. Hac da mali yönü olan bir ibadet olsa da ömrün bir farzı olduğu için sefihin derhal hacca gitme zorunluluğu yoktur. Daha sonraya erteleyebilir. Ancak sefih, hacca gitmek istediğinde yapacağı birtakım masraflar olmasına rağmen bu isteği engellenemez. Hac ve umre nafakası hâkim tarafından güvenilir bir kişiye teslim edilerek gerekli harcamaların yapılması sağlanır (Mevsilî, ty., 2/364; Apaydın, 1996, 14/516).

- Hanefilere göre nikâh ve talak gibi feshi mümkün olmayan tasarrufları açısından sefih tam ehliyetli sayılır (Mevsilî, ty., 2/362-363; Atar, 2021, s. 261). Bu yönüyle o, medeni hakları açısından kısıtlanamaz. Hatta daha önce de geçtiği üzere Ebu Hanife akıl baliğ kişinin hukuken hacredilmesini her açıdan doğru bulmaz, sadece mallarının teslimi geciktirilir diyerek sefih için kısmî bir kısıtlamayı kabul eder (Mevsilî, ty., 2/362-363; Apaydın, 2022, s. 195). Hanefî ve Hanbelîlere göre, malî yönü bulunsa da esasen malî bir akid olmayıp insanın temel ihtiyaçlarından sayılan nikâhın, sefihin bizzat kendisi tarafından akdedilmesi câizdir. Mâlikîlere göre sefihin akdettiği nikâh, kuruluş şartları açısından sahih, ancak geçerlilik açısından mevkufl hükmünde olup velisi muvafakat verdiği takdirde câiz, aksi halde bâtil kabul edilir. Şâfîlere göre ise velisinin izni olmadan sefihin nikâhı câiz değildir. Yine medeni hukukta mali yönü bulunan boşama konusunda çoğunluk, sefihin boşamasını câiz kabul etmiştir (Mevsilî, ty., 2/364; Köse, 2008, 35/ 298-299; Atar, 2021, s. 261).

Böylece malı kendisine verilmese de sefihin yapacağı diğer tasarrufları geçerli kabul edilir. Bununla birlikte Ebu Hanife yapılan evlilikte mehrin emsal mehri geçmemiş olmasını aksi halde nikâhın sahih, mehrdeki fazlalığın ise geçersiz olacağını kabul eder (Mevsilî, ty., 2/362-363).

-Sefih, ticari muameleler açısından alış-veriş ve kira gibi bedelli akitlerde mümeyyiz çocuk hükmünde olup eda ehliyeti eksiktir. Mecelle'de de (Md. 990) "Sefih-i mahcur muâmelâtta sagîr-i mümeyyiz gibidir" denilerek bu bireylerin ticârî işlemlerdeki hukukî durumları özetlenmiştir. İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre sefeh sebebiyle hacredilen kişinin hükmü dört konu dışında çocuğun hükmü gibidir. İlki, çocuğun malında vasinin tasarrufu caizken mahcûrun malında batıldır. İkincisi, mahcûrun kendi başına yaptığı köle azadı, nikâh ve boşaması geçerliken çocuğunki geçersiz yani batıldır. Üçüncüsü, mahcurun vasiyeti malının üçte biri için caizken çocuğun vasiyeti caiz değildir. Dördüncüsü ise mahcûrun nesep ikrarı sabit olurken çocuğun ikrarı sabit olmaz (İbn Nüceym, ty., 8/93, İbn Âbidîn, 1412, 6/149; Zeydan, 2003, s. 126; Apaydın, 1996, 14/516).

Reşid olmayan akıllı ergenin mali tasarruflarını zarar-menfaat yönünden üç kısımda değerlendirmek gerekir.

Birincisi, bireyin tamamen menfaatine olan hukukî tasarrufları: Bir başkasından hediye almak şeklinde tamamen yararına olan mali tasarrufları veli izni olmaksızın geçerli kabul edilir. Sefih'in bu tasarrufları işlemsel açıdan sahih ve nafizdir.

İkincisi, reşid olmayan bireyin tamamen zararına olan hukukî tasarrufları: Bir yabancıya hibede bulunmak gibi tamamen zararına olan tasarrufları hükümsüz yani batıldır. Velinin buna onay vermesi hükümsüz ve geçersizdir.

Üçüncüsü, reşid olmayan bireyin zarar veya karına muhtemel olan hukukî tasarrufları: Bu işlemlerin de iki yönü vardır. Birinci yönü velinin önceden izin vermesidir ki şayet veli önceden izin vermişse sefih kişi mezun sayılarak yapacağı işlemler hukuken geçerli ve bağlayıcı sayılır. İkinci yönü, velinin yapılan işleme icazet vermesi şeklinde gerçekleşir. Sefih önceden izni olmadığı halde bir tasarrufta bulunmuşsa velinin bu işlemi iptal veya geçerli kılma yetkisi vardır. İşleme icazet verdiği takdirde nafiz hale gelir. Reşid olmayan sefihle ilgili bu hükümler Hanefi ve Malikilerin yaklaşımı olup Şafiilere göre sefih'in yaptığı bu tür işlemler hükümsüz yani batıldır. Hanbeliler ise orta bir yol takip ederek önceden izin verilen işlemlerin geçerli olduğunu ancak izinsiz yapılan işlemlerin ise batıl olduğunu savunurlar (Mevsilî, ty., 2/364; Atar, 2021, s. 261, Çeker, 2019, s. 131-132; Köse, 2008, 35/ 298-299; Onur, 2016, ss. 124-125).

-Ceza hukuku açısından sefih, aynen reşid bireyler gibi haksız fiillerinden sorumludur. Bir suç işlediğinde cezalandırılması veya telef ettiği malı tazmin etmesi gerekir. Kısas veya had suçları işlediğinde veya gasp gibi tazmin gerektiren fiillerden birisini yaptığında genelde reşid bireyler gibi sorumlu tutulur (İbn Âbidîn, 1412, 6/149; Zeydan, 2003, s. 118; Dal- Güman, 2020, ss. 763-800; Kılınc, 2019, ss. 15-30).

-Sefih'in ölüm sonrası tasarruflarından olan vasiyet konusunda fakihlerin büyük çoğunluğuna göre sefih'in hayır yolunda yaptığı vasiyet terekenin üçte birini aşmadığı sürece istihsânen câizdir (Mevsilî, ty., 2/364; Köse, 2008, 35/ 298-299).

Sonuç

Rüşd, fıkıh usulünde hüküm konusuna yayılmış ve özellikle ehliyet bahislerinin anlaşılmasında önemli bir kavram olmuştur. Fıkıhta genelde malı korumak konusunda akla ve ticari kurallara uygun davranmak şeklinde tanımlansa da rüşdün fıkıhın diğer konularıyla da önemli bir ilişkisi vardır. Başta mali konular olmak üzere kişinin tasarruflarında akla ve mantığa uygun hareket etmesi, alış-verişin temel kurallarını bilmesi ve böylece aldanmaması, sürekli zarar etmemesi, israftan kaçınması, savurgan olmaması gibi özetle akıllı ergen bireyin yaşamını başkasına yük olmadan idame ettirebilmesini sağlayan davranışları rüşd vasfı olarak nitelenir.

Fakihlerin çoğunluğu kişinin tam ehliyetli sayılabilmesi için akıllı ve ergen olmasının yanında rüşd vasfını da taşıması gerektiği görüşüne sahipken İbn Hazm gibi bazı fakihler akıllı ve ergen olmayı reşid sayılmak için yeterli bir vasıf kabul etmişlerdir. Bu durumda akıllı ve ergen olmak tam ehliyetli sayılmak için yeterli bir özellik olmaktadır. Ancak gerek âyet ve hadislerin delâletleri gerek çoğunluk fukahânın ileri sürdükleri akli gerekçeler dikkate alındığında çoğunluğun görüşünün daha güçlü bir zemine dayandığını söylemek mümkündür.

Rüşd yaşının tespiti konusunda fakihler alt sınırdaki ittifak etse de üst sınırdaki ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda Ebu Hanife kişisel hakları ve insan onurunu, cumhur ise

toplumsal menfaati ve malın korunmasını esas almıştır. Nitekim Ebu Hanife rüşdün üst sınırının yirmi beş yaş olduğunu belirtmiş ve bunu da bu yaşa gelen insanların genellikle artık gereken tecrübeyi kazanacakları düşüncesine dayandırarak küllî bir kaideyi uygulamıştır. İnsanların bu yaşta rüşd vasfını nâdiren kazanamayacağını kabul etse de hükmü eksere dayandırmıştır. Diğer fakihler ise ilgili âyetin bu konuda net olduğu ve böylece rüşd vasfını gösteren alâmetlerin kişide görünmedikçe ömür boyu rüşd vasfı kazanamayacağını düşünmüşlerdir. Reşid bireyin bu vasfını kaybedip tekrar kazanması ve bunun döngüsel bir şekilde gerçekleşmesi de teorik olarak mümkündür. Bu iki yaklaşım da görüşlerini sağlam delillere dayandırdıkları için günün toplumsal maslahatı hangisini gerektiriyorsa onun seçilerek uygulanabileceği kanaatine sahibiz.

İbn Âbidin usul açısından hacri üç kısma ayırmış ve rüşd vasfı olmayan sefih bireylerin hacrini orta dereceli bir hacr olarak tespit etmiştir. Ayrıca fakihler kısıtlamayı mahkeme kararı gerektirmesi açısından iki kısma ayırmış küçük çocuk, deli ve bunakların doğrudan hacr altında tutulduğunu, sefih, borçlu ve müflis bireylerin ise mahkeme kararı ile kısıtlı sayılacağını belirtmişlerdir. Sefihin hacrinde mahkeme kararını gerekli gören fukahânın yaklaşımının hem bireysel hakları korumak hem de kötü niyetli yaklaşımların önünü almak açısından isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Reşid olmayan akıllı ergen bireyler fıkıh usulünde mümeyyiz çocuklar gibi değerlendirilmekteyse de nikâh, boşama, vasiyet ve nesep ikrarı gibi bazı hususlar açısından daha fazla tasarruf ehliyetine sahip oldukları görülmektedir. Bu sebeple rüşd vasfı olmasa bile akıllı ergen bireylerin hacrinin onları tümüyle güncel hayattan soyutlamadığını, fukahânın meseleye hassas bir ölçüyle yaklaştığını söyleyebiliriz.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Apaydın, H. Y. (1996). "Hacir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/513-517. İstanbul: TDV Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2022). *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yay.
- Arı, A. (2013). "Yetim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yay.
- Atar, F. (2021). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yay.
- Ayder, H. (2008). "Rüşd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/297-298. İstanbul: TDV Yay.
- Aydın, M. A. (1993). "Çocuk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yay.
- Bardakoğlu, A. (1994). "Ehliyet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yay.
- Bardakoğlu, A. (1996). "Gabn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/268-273. İstanbul: TDV Yay.
- Berki, Ş. (1966). "Türk Medeni Kanunu'nda Rüşd". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/1, 239-260. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001386
- Bingöl, N. (2022). *Kur'an'da Rüşd ve Gayy Kavramları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bolay, S. H. (1989). "Akıl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yay.
- Buhârî, M. (1422). *el-Câmi u's-Sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. yy.: Dâru Tûki'n-Necât.
- Cezîrî, A. (2015). *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Çeker, O. (2000). "İhtilâm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/569-570. İstanbul: TDV Yay.
- Çeker, O. (2019). "Mahkûmun Aleyh". *Fıkıh Usûlü*. Ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yay.
- Çolak, M. (2011). "İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1, 103-120.
- Dal, B. ve Güman, O. (2020). "Bulûğ ve Rüşd Kavramları Çerçevesinde Ceza Ehliyetinin Yeniden Değerlendirilmesi: Cezâi Rüşd". *Bilimnâme* 41/1, 763-800. <https://doi.org/10.28949/bilimname.700102>
- Demircioğlu, Y. ve Yabancı, N. (2003). "Beslenmenin Bilişsel Gelişim ve Fonksiyonlarla İlişkisi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/1, 170-179.
- Ebu Ceyb, S. (1988). *el-Kâmûsü'l-Fıkhî Lugaten ve Istilâhen*. Dimeşk: Dâru'l Fıkr.
- Ebû Dâvûd, S. (ty.). *es-Sünen*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Elmalılı, M. H. Y. (ty.). *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yay.
- Erdoğan, M. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Fîrûzâbâdî, M. (2005). *el-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Hallâf, A. (2016). *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Dimeşk: Müessesetü'r-Risale.
- Heyet. (1427). *el-Mevsûâtü'l-Fıkhîyyetü'l-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâf.
- Heyet. (ty.). *Mecelletü'l-Ahkâmî'l-Adliyye*. Thk. Necîb Havâvinî. Karaçi: Ticâretü Kütüb.
- İbn Âbidîn, M. E. (1992). *Reddü'l Muhtâr ale'd-Dürri'l Muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fıkr.

- İbn Hazm, A. (ty.). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kudâme, M. (1968). *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire.
- İbn Mâce, M. (ty.). *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. 2 Cilt. yy.: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî.
- İbn Manzûr, C. M. (1414). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Melek, A. (1308). *Şerhu Menâri'l-Envâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Nüceym, Z. (ty.). *el-Bahru'r-Râik*. 8 Cilt. yy.: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî.
- Jamali, M. (2022). *Kur'an'da Rüşd Kelimesinin Semantik Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kâsânî, A. (1986). *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi*. 7 Cilt. yy.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kılınç, E. (2019). *İslam Hukukunda Bulûğ ve Rüşd İlişkisi*. Isparta: Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Koçak, M., Dalgın, N., Şahin, O. (2016). *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yay.
- Köksal, A. C. ve Dönmez, İ. K. (2012). "Usûl-i Fıkıh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yay.
- Köse, S. (2008). "Rüşd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/298-300. İstanbul: TDV Yay.
- Köse, S. (2020). "Rüşd". *Temel İslam Ansiklopedisi*. Ed. Tuncay Başoğlu. 7/ 46-47. İstanbul: TDV İsam Yay.
- Mevsîlî, A. (ty.). *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Muhammed Adnan Derviş. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm.
- Meydânî, A. (2012). *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Müzenî, İ. (1990). *Muhtasarü'l-Müzenî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârifet.
- Onur, M. (2016). "İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/3, 107-129.
- Özdemir, R. (2016). "İslam Hukukunda Şart Muhayyerliği". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 139-172.
- Râzî, F. (1420). *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsirü'l-Kebir)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil Arabî.
- Şaban, Z. (2017). *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*. Trc. İbrahim Kafi Dönmez. İstanbul: TDV Yay.
- Şahin, H. (2022). *İslam Miras Hukukunda İrade Hürriyeti*. Ed. İbrahim Tüfekçi. Ankara: Sonçağ Yay.
- Tekin, A. (2020). "İslâm Borçlar Hukukunda Meşrû Görünümlü Satış İşlemlerini Diyanî Hüküm Açısından Sakıncalı Hale Getiren Unsurlar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/1, 79-107.
- Tirmizî, M. (1975). *es-Sünen*. thk. Ahmet Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdulkaki. 5 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebî.
- Yavuz, Y. V. (1998). "Hayız". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/51-53. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zeydan, A. (2003). *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.